

Tripolsky Géza

BANÓ ISTVÁN FOLKLÓRKUTATÓRA, EGYKORI ZENTAI KÖZÉPISKOLAI TANÁRRA EMLÉKEZÜNK

Nagy Abonyi Ági megkért egy előadásra, viszont arra is megkért, hogy beszéljek Banó Istvánról. Banó Istvánról, ha tud valaki beszélni, akkor énnekem ez kötelességem, ugyanis tanárom volt a zentai gimnázium felső osztályaiban.

No, kezdjük így: 1941 – rezsiváltozás. Minden megváltozott, a katonaság bevonulása után mindent megváltoztattak, így a zentai gimnázium tanári kara is megváltozott. Három-négy régi tanár maradt a gimnáziumban, viszont az algimnáziumból főgimnázium lett. (Helyeztek ide olyan embereket is, akik karriert akartak csinálni Zentán, akik házat akartak, vagy meg akarták szedni magukat, akik inkább anyagi érdekeltségből jöttek ide.) Volt itt egy ember, végtelenül fiatal. Kaposszegcsőn született 1918-ban, és Budapesten halt meg, 1986-ban. Főiskolai tanár volt az Országos Pedagógiai Intézetben. Ide, a zentai gimnáziumba úgy került mint középiskolai tanár, 1941-ben. Tudományos kutatással foglalkozott, mint néprajzos, ledoktorált (1942-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett, tudományos kutató a Néprajzi Múzeumban 1945-től), s természetesen a legmagasabb szinten művelte azt, amit művelt, és meghódította minden diákját.

Banó István a tanároknak egy olyan példája volt, az én számomra is és a barátaim számára is, hogy különbet el sem tudtunk képzelni. Mi Banó Istvánban láttuk a tanárideált. A zentai gimnázium tanárának az ideálját. Mi Banó Istvánnal annyira jóban voltunk, hogy amikor már nagyobb gimnazisták lettünk, följajánlotta, hogy tegezzük, ami végtelenül furcsa volt, különösen Magyarországon, mert hát azért a tanár és a diák között tegező viszony nem volt. Banó István mégis kérte. Volt, aki elfogadta, volt, aki nem. Nem ez a lényeg. Az a lényeg, hogy állandóan kijárt gyűjteni a tanulóival, többek között velem is, néprajzi anyagot, népszokásokat – egyáltalán szokásanyagot Zentán. Talán a pünkösdlője ismerős, talán a baranyai magyar népmese-gyűjtemény ismerős, mert amikor Zentára került 1941-ben, már magával hozta ezt az anyagot. Talán ez, talán más, talán az, hogy a Kalangyának¹ dolgozott, az akkori néprajzi szakirodalomnak. Akkor már Zentáról írt, és nem Baranyáról. Baranyában született, de akkor már zentainak érezte magát, itt is akart maradni Zentán.

Amikor újra rendszerváltozás történt, akkor Banó Istvánt elfogadtuk mi, zentaiak. Mindennap máshol, „napot eszik a kisdíák” módjára étkezett, mindennap máshova ment ebédelni. Megélt, itt volt, szerettük. Nagyon korán, 66 éves korában halt meg. A Délvidékről mindenki nekem telefonált, mert azt

mondták, hogy a te barátod, hát menj el a temetésére. Én ezt komolyan vettem, és ott voltam Banó István végtelenül szomorú temetésén. Akkor láttam, mit jelent az, hogy egy embert kétszer kell eltemetnem. Egyszer, amikor Zentáról elmegy, máskor, amikor valóban földbe borul.

Banó István nem akart ugyanis Zentáról elmenni, és mi biztosak voltunk abban, hogy lesz egy magyartanáruk. Végzett, egyetememet végzett magyartanáruk egy sem volt egyébként, akkor még Szeli István sem végzett, Szabó Gyurka sem, szóval akkor még nem végezte be az egyetemét senki nálunk a délvidékiek közül. Banó István feladata lett volna, hogy képezze az előadókat, illetve a tanárokat, sajnos, ez nem adatott meg neki. Jött egy olyan rendelet – a bürokrácia elkezdett működni –, hogy aki a háború alatt jött Zentára, annak azonnal el kell hagynia Jugoszláviát. Banó István is elment, és Budapesten pedagógiával foglalkozott, főiskolai tanár lett. Én igen gyakran meglátogattam, ő is, amikor Jugoszláviában járt, mert tartotta a kapcsolatot tovább is, ő itt szeretett Zentán, illetve a bácskai városokban szeretett, Újvidéken Szeli Istvánnal tartott kitűnő kapcsolatot. Szóval itt akart maradni, de nem sikerült neki. Minden alkalmat megragadott arra, hogy tartsa velünk a kapcsolatot. Hogy miért, azt ő elvitte a sírba. Van egy végtelenül kedves, érdekes esemény, amit el akarok mondani.

Nekünk, nagyobb gimnazistáknak eszünkbe jutott egy huncutság, szóval valamit kitaláltunk mindig. Kitaláltuk 1942 telén, hogy elmegyünk betlehemezni. Szóltunk Banó Istvánnak, aki betlehemet szerzett számunkra Lémajer plébánosnál, a hitoktatóknál, aki viszont korántsem volt olyan, mint Banó, de ha betlehemet kértek tőle, hát kénytelen volt adni. Persze megkérdezte vagy háromszor, hogy: „Komolyan veszed azokat a fiatalokat? Hát ismerem én őket, nem egészen olyan tiszták azok, nem tudni, hogy milyen szándék van emögött.” Mi hálásak akartunk lenni Banó Istvánnak. Lényeg az, hogy a zentai Vass testvérek vendéglőjébe – aztán első kerület lett a háború után, ma több társadalmi szervezet otthona, megvan az épület, a vendéglő természetesen megszűnt – bementünk. Ilyet én azelőtt nem is hallottam. Betlehemezni házhoz járnak, ott csinálják. Én voltam az öreg juhász, . . . meglepődtek, a vendéglő társasága is meglepődött, hisz házakhoz szoktak menni betlehemezni. Bementünk, és leadtuk a szövegünket, egy nagyon szép székely betlehemes játékot. Mikor a vége felé jártunk, Banó István fölkelt az asztaltól, levette a fogasról a kalapját, körüljárta az egész vendéglőt, begyűjtötte a pénzt, átadta nekünk, és mi odaadtuk a Vöröskeresztnek. Háború volt. Banó Istvánt eltemettük, de sokaknak a szívében megmaradt. Mint jelenség, mint ember, mint kutató, mint olyan ember, aki sok embert buzdított arra, hogy legyen néprajzos. Én is neki köszönhetem, részben neki, mert aztán voltak még ilyen áldott emberek, akiknek köszönhetjük azt, hogy valamivel foglalkozunk. Köszönöm szépen.

Tripolsky Géza²

Nehéz erről a témáról beszélni akkor, amikor sokan ugyanazt mondjuk, amikor ismétljük, vagy éppen könnyű, mert akkor legalább megrögződik bennünk valami. A mellettem ülő kollegina, Pócs Éva, az előttem szóló előadó kiválóan ismeri ezt a kérdést.

Megpróbálom annyira rövidíteni előadásomat, hogy éppen csak egy-két ide vonatkozó kérdést említsek:

A szemverés nézéssel való rontás, illetve ennek eredménye. A *Magyar Néprajzi Lexikon*ban olvashatjuk a 636. oldalon, tudjuk, kinek az írása: Pócs Éva nagyon szépen összefoglalta a szemverés meghatározását. A rá vonatkozó hiedelmek és a vele kapcsolatos mágikus eljárások, óvintézkedések Dél- és Délkelet-Európában, Közel-Keleten éltek, nagyon élénken funkcionáltak.

Éltek? Én azt hittem, éltek. Nemrégiben hallottam egy természetgyógyásztól, hogy valaki mostanában akarta szemmel verni tíz hónapos kislányát. A magyar népi hitvilág elsősorban a boszorkányoknak tulajdonítja a rontást. Ha ilyen embereknek külső ismertető jegyeik vannak (pl. összenőtt szemöldök, de bárki más is, aki egy fontos eseménynél illetéktelenül jelen van.)

Megkülönböztetünk szándékos és akaratlan szemverést. Valaki az apró, elsősorban újszülött gyermeket megcsodálja. Szemverés tulajdonképpen az újszülötteknél érvényes – nemcsak a gyermekeknél, hanem az apró állatoknál, a kiscsikót, borjút, malacot, sőt a zsenge gabonát, a virágot, a kenyértésztát, sőt a vajköpülést is megronthatja.

A tünetek: hirtelen rosszullet, heves sírás, álmatlanság.

Megelőző eljárásokkal lehet védekezni a szemverés ellen. Piros szalag a csuklón, gyöngy a nyakban, rózsafüzér a pólyában, fokhagymakoszorú a párna alatt – a rontás elhárítására. Az újszülöttet letakarva vitték ki. Illetve a kis állatokat húgyos söprűvel csapkodták meg.

A gyógymódok: füstölés, fürdés, a gyerek ingének elásása, széthasítása, keresztapa ingén átbújtatása. Előbb-utóbb azonban rájövünk arra, hogy hogyan tudjuk a gyereket elhallgattatni, ami azt jelenti, hogy kigyógyítottuk a szemverésből. Hideg vízbe paraszat dobnak és a gyanúsított személyeket emlegetik.

Vízvetés vagy fürdetés: „A fürdetés kérdése az olyan, hogy én a 30-as években – már akkor is éltem – láttam a két nagyanyámat fürdetéssel foglalkozni. Mind a kettő nagyon értett a szemverés gyógyításához. Kanállal vizet mértek a gyerekre, alá vagy fekvé, vagy állva, ahogy tartották, és ha a víz, a fürdető víz több lett, mint amennyivé elindultak, akkor az azt jelenti, hogy a gyerek meg van szemmel verve. A vizet végül az ajtó mögött levő söprűre öntötték. Az én két nagyanyám így csinátá.”³

Én azt hittem, hogy ennek már régen vége van, de amikor tudományosan kezdtem vele foglalkozni, akkor rádöbbentem, hogy nem egészen így van, sőt egyáltalán nem. Ha a szemverés gyógyításáról többet szeretnénk tudni, Bálint Sándor kiváló megboldogult barátomat, a szegedi néprajzkutató tudós írását ajánlanám figyelmükbe, aki Kálmány Lajossal is kiváló kapcsolatot tartott fenn, tehát az ő tapasztalatait is fölhasználta, és amit ők mondtak, azon el lehet gondolkodni, és még mindig időszerűek, mert sok mindent nem magyaráztunk meg. Amint tapasztalják a mai napon is.

A *Szegedi nemzet* II. kötetében⁴ megtalálják a betegségek paraszti orvoslásáról szóló részt, amiben benne vannak Kálmány Lajos gyűjtései is. Bálint Sándor oldalakon keresztül sorolja a betegségeket, ábécérendben. Egy-két példát hadd említsek.

Árpa, a szemhéjon támadt gyulladás. Gyógyítása ráimádkozás, ráolvasás. A majdániak szerint akinek árpa nő a szemén, három reggel jobb kezének nevetlen ujjával vessen keresztet fölötte és mondja háromszor:

*Atyaisten mögteremtötte
Fiúisten mögsemmisítötte,
Szentlélek Úristen mögszentölte.
Oszlassa el az Atyaisten
Oszlassa el a Fiúisten,
Oszlassa el a teljes Szentháromság Isten!⁵*

A szajáni ráimádkozás így szól: „Mikor a Jézus Krisztus Szent Péterrel a földön járt, möntek egy erdőségbe. Mögcsapta a fenyőfa ága az ő szent szömit. Aszongya Pétornek: Pétor, eredj el Ágnis doktorhon, kérjé tüle háromféle virágot: vérrú vöröset, hályogrú fehéret, termésrú termötte! Valamint ahogy Krisztus urunk szöminek használt a háromféle virág, úgy használjon a te szömednek az én imádságom! Ezután nevetlen ujjával körülkeríti a fájós szemet, mikor pedig mindezt háromszor ismételte, elmond egy miatyánkot.”

A derékfájás gyógyítását is említenem kellene. Rontásként említették a boszorkánypörökben, 1728-ban Szőregen jegyezte föl Kálmány Lajos, hogy három hajnalban elmennek a templomhoz, és útközben elimádkoznak őt miatyánkot és őt üdvözlégyet. A templom négy sarkán dörzsölik a derekukat és mondják: „Akkor fájjon az én derekam, mikó másszor is idedörgölöm”.

Ebfing: nyelven támadt pattanás. Azt kell mondani: „Ha kött, ma nőtt. Hónap ragadjon a Kis Örzse seggire”.

Fog. Népi képzetköre igen gazdag. A tejfog más neve csikófog. Ha a gyerekek kiesik a tejfoga, háromszor mondatják vele: „Egér, egér, kiséger, van-e fogad hófehér? Adjál neköm vasfogat, én meg adok csontfogat.” Halált jelent, ha valakinek álmában kiesik a foga.

Fülfájás. Népi orvossága a fülfű, azaz a kövirózsa. A fültömírigy-gyulladásnak fülistráng a népi neve. Az ilyen beteggel kimennek a nyomásra és ott fáradt ló istrángjával megkeresztezik. Tápéiak szerint használt a szentkötél is, azaz az istráng, amelyet az asztal alatt elhelyezett karácsonyi jászolba tesznek.

Gutaütés vagy szélütés, boszorkányos szóval szépasszony szele. A múlt században a kerítésre tűzött bodzaágból csináltak fürdővizet. Majorannából is készítették fürdőt.

Hályog. Első emléke szegedi, 1510 tájáról való. Verbicai (egyházaskéri) változat.

Hideglelés, hidegrázás, malária:

Ha a gyereket kihányja a hideg és pattanás vagy seb támad rajta, akkor kilencfélét kellett főzni: árpakását, paszulyt, borsót, lencsét, dióbelet, fűgét, szilvát, szentjánoskenyeret, köleskását. Amikor már a boldogasszonyhoz küldötték a hideget, akkor ezt a főzetet napnyugatnak kellett kiönteni. Akit a hideg lelt, Kálmány Lajos följegyzése szerint azt tanácsolták neki, hogy a gyalogúton végezze szükségét, és föl pántlikázott bubákat szúrjon bele. Az úton járók ráköpködtek és elriasztották a hideglelést.

Sokféle gyógymódja van a hideglelésnek. Mielőtt az esztendőben először harapunk friss gyümölcsbe, azt kell mondani: „Újság hasamba, hideglelés pokolba!”

Köhögés és a szamárköhögés (gyermekbetegség). A gyógyítás sokféle lehet. Régen a fehér kutyaszart felfőzték, és köhögős beteggel itatták.

Nehézség: az epilepszia, nyavajatorés népi elnevezése.

Torokfájás.

Akinek a torka fáj, ezt kell elmondani háromszor: „Fődanyám, torkom fáj, néköd panaszolom, gyógyídd mög, majd nem fáj!” „Ferenci Imre följegyzése szerint a csókai édesanya a karácsonyi fokhagyma-koszorút megfőzte, ruhával körülcsavarta és torokfájós gyermek nyakára kötötte. Ezt a koszorút már a boszorkánypörökben is a rontás foganatos ellenszerének emlegették. A virágvasárnap szentelt barka szemét a templomból hazajövet a család régebben torokfájás ellen nyelte.”

Veszetség (kutyaharapás).

Valamikor a legfélelmesebb betegségek közé sorolták. Kovács János: „Veszöttkutyaharapás más világra talpalás.” Úgy tartják, hogy a kutya leginkább szomjúságtól vesz meg. Ezért kaptak a kutyák ilyen neveket: Tisza, Sajó, Rajna, Száva. A kistelekiek valamikor a veszett kutya elégetett szőrének hamujával szórták meg a harapás helyét. Kutyaharapást szőrivel – él még ma is a szólásmondás.

*

Tripolsky Géza beszámolóit hangszalagról lehallgatott szöveg és a szerző jegyzetei alapján állítottuk össze. A kézzel írott jegyzetekben a következő adatokat is olvashattuk:

Fodor Eszter, zentai adatközlő 1957-ben született.

1996-tól foglalkozik természetgyógyászattal. Varnyú Eszter 1998-tól.

Energiával és hittel gyógyítja a meddőséget, fekélyeket, magas vérnyomást, depressziót, a házak kitisztítását a szellemektől, tud kommunikálni a szellemekkel, angyalokkal. Attila 2-3 évvel ezelőtt szemverésben volt. A gyerek nagyon sírt. A gyógyítás mosdatással történt. A gyermek feje fölött 10 kanál vizet kimertek. Két edényből mért vízzel megmossa a két szemét, mellkasát, az anya a blúzának visszájával megtörli. A maradék 11 kanál víz lesz. Ez jelzi, hogy a gyerek szemverésben volt. Másik eljárás a szemverés gyógyításánál, ha a szájukba vesznek vizet, ezzel mosdatnak, ott is megnő a víz mennyisége. A gyerek elalszik. Tulajdonképpen bárki gyógyíthat.

2002. június 29-én a Kiss Lajos Néprajzi Társaság és a Thurzó Lajos Közművelődési Központ által, a zentai Városi Múzeumban rendezett XII. Néprajzi Tanácskozáson hangzott el Tripolsky Géza előadása és beszámolója Banó Istvánról.

JEGYZETEK

- ¹ A *Kalangya* c. folyóiratban publikálta *A pünkösdi Zentán* c. írását és a Zentán gyűjtött népmeséit is. Megjegyezte: Nagy Abonyi Ágnes.
- ² Tripolsky Géza, művelődéstörténész, a zentai Városi Múzeum egykori igazgatója, örökre eltávozott közülünk 2002. november 5-én. Kéziratának gondozását a XII. Néprajzi Tanácskozás fő szervezője, Nagy Abonyi Ágnes vállalta magára.
- ³ Fontosnak tartottuk kiemelni, szó szerint a helyi nyelvezettel, tájszóalással írni, ahogyan Tripolsky Géza beszélt, fonetikusán lejegyezni legalább ezt a szövegrészt.
- ⁴ Bálint Sándor: *Szegedi nemzet, a szegedi nagytáj népelete*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978-79/2. könyvben Tripolsky Géza neve a gyűjtők névsorában szerepel, 887. oldal. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a következő részben Tripolsky Géza általában személyes élményekre építkezve tartotta meg előadásait. Ezúttal a szerző kézzel írott vázlata és hangszalagra rögzített előadása alapján jegyeztük le a megjele-

nésre kerülő frást. Bálint Sándor: *Szegedi nemzet* című könyvéből való szinte az egész népi orvoslásról szóló rész. „A gonosz lélek legtöbbször kívülről kísérti meg az embert, hogy hatalmába kerítse, pusztulásra vigye. Ezért kell már a hajlékot is éjszakára megtámasztani.” „Veszedelmes akár fáradtságtól, akár unalomból ástani, azaz a tágra nyitott szájjal utat tárni a gonosznak. Ezért vetettek ilyenkor Kovács János szerint szájukra keresztet a régi szegedi öregek.”

Kálmány Lajos III.155.